

ИСТОРИЧЕСКИЯТ МЕТОД В ЦИВИЛНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ¹

Проф. И. А. Базанов²

Анотация:

Сравнението на един правен институт, уреден в днешните законодателства, с майсторски разработеното римско право е от особено значение за определяне генезиса на този институт, ни казва проф. Иван Базанов в своята статия „Историческият метод в цивилните изследвания“. Още със самото заглавие той ни подсказва, че в центъра на труда му ще бъде историческият метод, затвърден от знаменитата историческа школа на Савини. В статията си авторът доказва полезността на този метод като напълно оправдан екскурс на съвременния цивилист в областта на римското право. В статията се извършва широка историческа ретроспекция на етапите, през които преминава правото на Римската империя, от творенията на класическите юристи в разцвета на империята до регламентацията в кодекс, съставен от конституции, повлияни от духа на областните национални права, които по техниката се явяват „произведение на упадъка на правното производство“. Според автора именно този хронологически мащаб на изследванията спомагат да обосновем и обясним, а не да помирим разногласията между текстове от различни времена и епохи в развитието на римското право. Методът на школата на Савини ни дава в пълнота същността на един правен институт, проследявайки неговото развитие в исторически план.

Ключови думи: Савини, исторически метод, историческа школа, романисти, пандектисти, пандектно право, римско право, Corpus juris civilis, Дигестите.

Отдавна съвременните цивилисти в научните си изследвания, посветени на въпроси от действащото гражданско право, преди да минат към изложението на въпроса в съвременните законодателства, или поне в своето родно законодателство, отделят повече или по-малко значително място на постановката му в римското право.

Това се прави или да се установи генезиса на един институт, или да се изясни по-добре института чрез сравнението на регламентацията на въпроса в римското и в

---

¹ Юридически архив, г. I, кн. 4 (1930)

² БАЗАНОВ, ИВАН АЛЕКСАНДРОВИЧ (27.01.1867 - 27.06.1943), професор, доктор, Катедра по гражданскоправни науки, в ЮФ 1920-1943. Роден в Русия. Завършва Московския университет, право (1891). Магистър по гражданско право на същия университет (1900). Специализации - Москва, Берлин, Лайпциг, Хайделберг, Виена и Париж (1897-1898). Частен доцент по гражданско право в Московския университет (1896-1898). И. д. редовен професор в Томския университет (1900). Декан на ЮФ на същия университет (1903-1909). Ректор на същия университет (1909-1913). Редовен професор в Петербургския университет (1913). Частен доцент в Киевския университет (1917). Редовен професор в същия университет (1919). Декан на ЮФ на Киевския университет (1919). Професор в ЮФ на СУ (1920). Професор в Балканския близкоизточен институт за политически науки (Свободен университет) (1922-1937). Председател на Руската академична организация в София (1921). Четени курсове: СУ, ЮФ – Гражданско право, История на римското право, Система на римското право (1925-1943); Балкански близкоизточен институт за политически науки (Свободен университет) - Римско право (1927-1937).

едно от днешните законодателства (сравнението тук винаги ще помогне), или най-после, за да се подложи на оценка действащото право чрез също такова сравнение *между нормировката на въпроса в майсторски разработеното римско право и сглобената от не толкова изкусни ръце нормировка на днешното законодателство*, като така се покажат техническите недостатъци на решението, което законодателят е дал на поставената му правна задача.

Такива екскурси на цивилистите в областта на римското право се забелязват особено след като се затвърди в юриспруденцията знаменитата историческа школа на **Савини**; тази школа провъзгласи *историческия метод* за присъщ на самата природа на правото и многочислените трудове, излезли под перото на последователите ѝ, като обогатиха правната наука с ценни открития, осветиха този метод, който днес се явява вече изпитан и установен за най-плодотворен.

Обръщането в съвременните граждански изследвания към римското право е естествено, като се има предвид тясната връзка, която съществува между него и законодателствата на съвременните европейски държави - връзка ако не формална, то поне идеална, като се вземат предвид високите му технически достойнства.

По такъв начин историческият метод, разбиран конкретно като екскурс на съвременния цивилист в областта на римското право, се явява напълно оправдан, ценен и плодотворен, когато се прилага правилно.

На опита да се отговори на въпроса как при съвременното състояние на романистическата наука този метод ще се използва правилно, посвещавам и понататъшното съдържание на тази статия.

До близкото минало екскурсите на цивилистите в областта на римското право ставаха много просто. Цивилистите се обръщаха към римското право, действащо в Германия, т. е. към „пандектното право“, което през течение на няколко века бе разработено блестящо, а от времето на Савини се стремеше да се еманципира от средновековните приращения, от началото *Quid non agnoscit gloss a, nec agnoscit curia*“ и обръщаше по-голямо внимание на източниците на класическото римско право, съдържащо се в Дигестите и в новооткритите документи.

Разликата между римското и пандектното право тогава, не се съзнаваше дотолкова ясно, колкото днес.

Обръщайки се към пандектното право като към римското право, цивилистът, който се ползуваше от историческия метод, намираще мнимо оправдание в обстоятелството, че германските учени цивилисти от 19-и век в своите посветени на съвременното гражданско право изследвания, са обръщали особено внимание на пандектното право.

Но тук се крие очевидно недоразумение: това, което беше съвсем законно за германския цивилист, се явяваше неправилно у цивилистите от другите страни, ако те наистина желаят да се ползват от историческия метод, като направят екскурс в римското право, а не от сравнителния метод, който при това от 1 януари 1900 г. - когато пандектното право мина в историята, е вече неприложим.

Работата е там, че в Германия римското право има двойко значение. В едно значение под него се разбира древното римско право, над което германските романисти работеха във връзка с историята на римското право, като разкриваха съкровищата на римския юридически гений, високата техника на римските юристи, *veteres* и от класическия период. Римското право в това значение не беше монопол на германските романисти. В този смисъл то се изучаваше широко във Франция; тук изпъкнаха италиански романисти; няколко бележити имена даде и Русия.

В друго значение римското право се употребяваше в Германия като наименование на действащото общо за германските държави субсидиарно гражданско

право. В това значение то се употребяваше за разлика от една страна от действащо във всяка германска държава отделно нейно гражданско право, а от друга страна от „германското право“ на миналото, представляващо сега комплекса на националното германско правно съзнание, призвано да се прояви в удобния момент на кодификацията, а дотогава изучавано чисто исторически (Heusler, Gierke, Stobbe, Brunner и др.)

Самите немци съзнаваха ясно разликата между тези две значения на термина „римско право“ и за второто значение употребяваха по-често термина *Pandektenrecht*, пандектно право, (Dernburg, Windscheid) или термина *das heutige romisches Recht* (Savigny).

При такова значение на пандектното право в Германия, което просъществува до 1-ви януари 1900 г., напълно обяснимо е, че германският цивилист, изследващ един или друг институт на съвременното германско право, е правел екскурс в пандектното право. Чудно би било, ако той не би направил това. Тук той прилагаше не историческия, а догматическия метод, защото пандектното право беше действащо общо субсидиарно германско право - или сравнителния метод, ако в неговата държава пандектното право нямаше такова значение (Прусия, Саксония и др.).

Германските цивилисти правят екскурси в пандектното право и след 1-и януари 1900 г.; и това е обяснимо, защото новият германски граждански законник възприе широко римски правни идеи из пандектното право, което замени, и заедно с това, защото сравняването на новия кодекс с по-ранното право изяснява смисъла на новото право, което току-що е заменило пандектното право. *Тук юристът се ползва от историческия метод, но прави екскурс не в римското, а в пандектното право.*

Разликата между римското и пандектното право се съзнаваше и вън от Германия (особено във Франция), но не всякога и не навсякъде така строго, а особено тя не се провеждаше в трудовете на юристите всякога и навсякъде.

Смешението между римското и пандектното право се обяснява не само с названието - с честото употребление на „римско право“ и „пандектно право“ едно вместо друго, но и с това, че главният източник на едното и на другото е **Corpus juris civilis**.

Обаче, дълбоката разлика между тях се заключава в начина, по който се отнасят към този общ източник романистите и пандектистите.

Как се отнася с *Corpus juris civilis* пандектистът и как трябва да се отнася романистът или цивилистът?

Пандектистът виждаше и трябваше да вижда в *Corpus juris civilis* положително право, задължително в този вид, в който то му се поднася в тази кодификация. Поначало, той няма право да разсъждава за интерполациите, защото *Corpus juris civilis* за него е задължителен такъв, какъвто е. *Той трябва да вземе текста такъв, какъвто фигурира в Corpus juris civilis.* Фактически, последните пандектисти държаха сметка за интерполациите, но това беше вече в навечерието на преминаването на пандектното право в историята; при това остава си фактът, че усилената работа върху критиката на *Corpus juris civilis* започна след прекратяването действието на пандектното право. Пандектистът не може да разсъждава за дълбоките различия между регламентацията на един и същ институт, даден от една страна в Дигестите, съставени от творенията на класическите юристи от разцвета на империята, където римският гений твореше в мащаба на мировата държава, и от друга страна, регламентацията в кодекса, съставен от конституции, които от император Константин до Юстиниан все повече се проникват от духа на областните, местните, елинско, египетско и малоазийско национални права и по техниката си се явяват произведение на упадъка на правното производство.

Не е чудно, че по един и същ въпрос пандектистите са се натъкнали на

противоположни решения в Дигестите и в Кодекса. Например dos (зестра) в Рим у класиците и в Дигестите е собственост на мъжа, а в елинските области - собственост на жената, възглед, който се е отразил в редица конституции, влизащи в Кодекса. И пандектистите прибягват до изкуствени похвати за съгласуване противоположните предписания на единното в техните очи законодателство.

Друг пример са солидарните и кореалните задължения. В класическото римско право (и в Дигестите) при действието на формулярния процес и погасителната сила на *litis contestatio* те представляват една юридическа фигура, а в Източната империя при *extraordinaria cognitio*, където *litis contestatio* няма погасително действие и то е пренесено върху изпълнението на съдебното решение - друга юридическа фигура. Пандектистите и тука са принудени да търсят да помирят различните норми по един и същ въпрос, като дават букет от разнообразни теории.

За пандектиста историческа перспектива в текстовете на *Corpus juris civilis*, в частност напр. в текстовете на Дигестите, няма. Мненията на Лабен, на Ювенций Целз (син), на Юлиан, Папиниан, Улпиан и др. за него са едновременни, когато в действителност това са мнения, разделени понякога с векове, представляващи развитието на института във връзка с буйното развитие на империята, на стопанството ѝ, гражданското ѝ обръщение и другите страни на народния живот. Един и същ институт у юристите класици от I век се разглежда не така, както у юристите от II век, у тези последните - не така, както у юристите от III век. И тук пандектистът е трябвало да прибягва до изкуствени способности за примирение различните мнения у класиците, игнорирайки историческата перспектива и даже нямайки право да постави въпроса в тази плоскост.

Прибавете към това, че чак в Момзеновото издание на *Corpus juris civilis* е взет предвид най-добрият ръкопис „Florentine“, а по-рано за основа на изданията е служила т. н. „Vulgata“, прибавете по-нататък, че освен *Corpus juris civilis* за източник на пандектното право служеха и каноническото право, и законите на старата Германска империя - обичайното право, образувано в съдебната практика на германските съдилища при условията на съвременния живот („Durch das romische Recht, aber iiber dasselbe hinaus“ на Йеринг), и ще стане ясно, колко пандектното право се е отделило от чистото римско право и *колко неправилно екскурсите в пандектното право се отъждествяват с екскурсите в римското право.*

Сега да видим как се отнася и трябва да се отнася към *Corpus juris civilis* ученият романист, а следователно и ученият цивилист.

И за романиста *Corpus juris civilis* е главният източник за изучаването на римското право, но вече не е единственият (виж у Girard, Manuel, анализ на източниците).

Изследователят романист и цивилист, за разлика от пандектиста, трябва да се обръща към всички източници, в това число и *Corpus juris civilis*, научно-свободно. *От 1 януари 1900 г. пандектното право потъна в дълбочината на историята.* *Corpus juris civilis* сега навсякъде е загубил формално-задължителното си значение, като се е превърнал в един от историческите документи за правото, подлежащ наред с останалите на научно свободно изследване.

Свободно не значи произволно. Свободното научно отношение към правния материал е подчинено на своите правила - правилата на юридическата техника. Според тях, първата операция на юриста, който пристъпва към съдържащата правна норма документ, е критиката на текста. Това правило е установено преди всичко за действащото право, но приложението му *mutatis mutandis* от историка на правото е необходимо и за историческите правни документи.

Критиката на текста на *Corpus juris civilis* там, където той не е бил приет като

формално задължителен кодекс, е започнала много отдавна. Още Куяций във Франция открива в него интерполации. От втората половина на 19 век, когато под влиянието на историческата школа, историческото изследване на римското право се засилва, и когато формалният авторитет на пандектното право се разклаща, поради предстоящото му заменяване с новия имперски граждански законник, и в Германия започва усилена работа върху интерполациите. Даже пандектните курсове започват да държат сметка за тях (Дернбург). От началото на 20 век на тази работа е посветена цяла литература. И сега разкриването на интерполациите представлява най-актуалното ново направление в науката за римското право в Германия. В тази област сътрудничат и френските романисти. Увличат се към това и италианците, където върху тези трудове възниква най-новата романистична школа.

Нека споменем за пример най-важните трудове посветени на критиката на текстовете на *Corpus juris civilis*. В Германия твърде много направи в тази област Lenel, който реконструира преторския едикт, извърши подобна работа и за Дигестите - *Palinegenesia juris civilis*, реконструкция на римското класическо гражданско право. Този труд на Ленел позволява на юристите да забелязват по-лесно многобройните интерполации. Ценен труд по критиката на текста на *Corpus juris civilis* даде Beseier, *Zur Kritik der romischen, Rechtsquellen*, 1910—1913. Ценни сведения за интерполациите дава Fritz Schulz, *Einführung in das Studium der Digesten*, 1916, и др.

Между френските учени, работили в същото направление, трябва да се каже Paul Collinet: *Etudes sur le droit de Justinien* и *Les preuves directes de l'influence de l'enseignement de Beyrouth sur la codification de Justinien 1927*, неговите статии в *Nouvelle revue historique* и др.

Тези трудове върху критиката на текста ни излагат следното:

Ръкописите на съчиненията на класическите юристи и през трите или четири века, които ги отделят от Юстиниановата кодификация, са се употребявали в съдилищата, в юридическите школи, в адвокатската практика като източници на правото; преписвали са ги многократно и поради условията, в които е ставало преписването (един диктувал, а десетки писари записвали по слух диктовката), са ги *преиначавали*. Практиците ги тълкували за своите цели, професорите от юридическите школи - за своите. Giffard, (*Repetitions 6 crites de droit romain*) мисли, че юристите - практики, за да печелят дела в съда, понякога даже, както изглежда, са преиначавали преднамерено текста на ръкописи, с което той обяснява и предписанието на знаменитата конституция на Теодосий от 426 г. за цитирането - ръкописите на юристите, освен Гай, Улпиан, Паул, Папиниан и Модестин онези, на които се позовават тези юристи, да се представят в съда в два екземпляра: *два екземпляра се подправят по-мъчно, отколкото един*. Понякога адвокатите - практики правели на полетата или между редовете на ръкописите коментаторски бележки, които при новия препис под диктовка попадали в самия текст на ръкописа.

Професорите от юридическите школи тълкували ръкописите за нуждите на обучението. Paul Collinet в *Histoire de l'ecole de Beyrouth* говори, че Бейрутската школа употребява чисто *екзегетически метод*. Професорите взимали текстовете на класическите юристи, напр. *Commentaria ad Edictum*, *Commentaria ad Sabinum* и пишели свои коментари на гръцки върху тях: прибавяли към тях тълкувания, наречени *Sholia*. Същият Collinet в друга своя работа - *Les preuves directes de influence de l'enseignement de Beyrouth sur la codification de Justinien*, обяснява бързината, с която Трибониановата комисия изпълнила кодификацията на *ius*, т. е. Дигестите, до голяма степен с това, че масата на Едикт и масата на Папиниан били предмет на преподаването в два курса (от четирите) в Бейрутския университет; те били готови и в тоя готов вид послужили на Трибониановата комисия. За техниката на работата на комисията, Collinet приема

напълно хипотезата на Bluhme, че всичките ръкописи на класическите юристи, които е трябвало да бъдат кодифицирани, са били разделени между три подкомисии на три маси: **масата на Едикт, масата на Сабин и масата на Папиниан**. Аналогично явление имахме в „Kleines Windscheid“ в Германия при приготвянето на първия проект за граждански законник.

Схолиите на професорите-тълкуватели също попадали в текста на ръкописите на класическите юристи при по-късното им преписване, като увеличавали измененията на оригиналите. Така още преди Юстиниан класическите текстове били подложени на значителни изменения.

Мъчно може да се прави упрек на следкласическите юристи за изопачаването на класическите текстове. Условието на живота в Източната империя, в която тези текстове трябвало да се прилагат, се били много изменени. Ние наблюдаваме там дълбоки промени в политическия и социален строй, в съдебната организация, в умственото равнище на юристите и във влиянията върху гражданското право.

И наистина! Императорът, *princeps* на класическата епоха, първият сановник на републиканската държава, в Източната империя се превръща в абсолютен монарх по Божията милост, близък по характера на властта си до историческия деспот. Той е единственият източник на властта - и законодателна, и съдебна, и административна.

Населението на Източната империя се образува от привилегирован висш клас, *prado senatorius, honestiores* и масата на останалите граждани — *humiliores*, принизените, образуващи градския и селски пролетариат. Земята, подавена от данъците и повинностите, постепенно се изоставя, на места се преобръща в пустиня. Селяните се увличат в градовете и се преобръщат в дребни занаятчии, защото градската тълпа живее с това, което ѝ се дава от държавата и от знатните. Загрижено за събирането на данъците, правителството прокарва системата на прикрепяването на всекиго наследствено към занаятието му. Отначало дребните земевладелци изгубват собствеността си и се преобръщат в „*coloni*“ След това и гражданите-търговци, занаятчии, даже служащи в администрацията се организират в корпорации с монополен характер (*collegia*) и се прикрепяват наследствено към тях. Вече свободни *cives romani*, основите на великия Рим, не съществуват. Тука се засяват вече семената на бъдещия феодален строй. Големите собственици и висшите чиновници узурпират функциите на държавата, като получават на *humiliores* власт - юрисдикция - истинска частна сеньория на по-късния феодален строй. (Giffard, op. cit.).

В общия дух на времето се изменя и съдебният строй. Съдебни магистрати тук вече са не предишните изборни висши държавни сановници *c imperium*, а назначени от императора съдебни чиновници; правосъдието сега се раздава от името на императора. Арбитражният строй на съда вече не съществува; изчезва делението на *jus* и *iudicium*. Гражданският процес сега представлява административният процес на класическата епоха — *cognitio extra ordinem*. Изчезва гласността и устността на производството. Свободата на съда се ограничава с установяването на указани от закона доказателства (тук се провъзгласява правилото *unus testis nullus testis*).

Пада и умственото равнище на съдиите и юристите. Трудът да търсят принципите на своите решения в масата ръкописи на класическите юристи не е по силите им.

Император Теодосий се опитва с конституцията за цитирането да облекчи задачата им и в същото време ги обвързва в решенията им със задължението да следват *response* на мнозинството.

Ние знаем, че юристите от Източната империя все пак и пишат, и преподават. Но те пишат кратки преправени на класическите съчинения, като ги видоизменят и приспособяват към новите условия на живота (виж и Girard, *textes*). Как те преподават,

това се каза по-горе. (Colli- за метода на Бейрутската школа).

Гражданското право в Източната империя се подлага на ново влияние: *влиянието на християнството, влиянието на новата расова среда* — елинската, египетската, малоазийската, на новата техника на правотворчеството. Гражданското право на Източната империя отново се връща от мировия мащаб, който имаше в класическата епоха, към областния мащаб - само че тоя път - към мащаба на елинските и елинизираниите области. Колко се е изменило под това влияние гражданското право на Източната империя в сравнение с класическата епоха, е лесно да се убедим, като сравним компилациите на Юстиниан с Институциите на Гай.

Дълбок упадък се наблюдава и в правната техника на Източната империя, в което можем да се убедим също тъй лесно, като сравним някоя страница от Институциите на Гай с коя да е Юстинианова новела.

От току-що казаното е ясно в каква среда, в каква посока и в чии ръце са станали измененията на класическите текстове на Изток преди Юстиниан. Но ето, че пред нас се явяват Юстиниан и Трибониановата комисия. От конституциите, които служат за предисловие към Дигестите, ние знаем, че Юстиниан е желал в едно и също време да издигне паметник на славата на римските класически юристи, а от друга страна да създаде практически труд, който да послужи на съвременните му нужди. С оглед на това, той дал на Трибониановата комисия пълномощие да изменя и приспособява старите текстове към изискванията на неговото време, и в редица конституции - *50 decisiones* - сам разрешил ред стари теоретически спорове, за да облекчи така работата на комисията.

Това искане на императора комисията осъществила по разни начини. Най-простият и широко използваният от тях бил съкращението на текстовете. По-нататък, комисията заличавала названията на старите институти, изчезнали още стоици години преди Юстиниан. Напр. изчезналата „*mancipatio*“ се заменила с думата „*traditio*“; „*cognitor*“ се заменил с думата „*procurator*“; „*fiducia*“ с думата „*pignus*“ и т. н. Другаде комисията преработвала класическите текстове и по форма, и по същество, като изхвърляла стария текст и поставяла на негово място ново изложение, като разширявала или стеснявала смисъла на текста, като добавяла или заличавала думи във фрагмента и т. н.

Като следствие от до-Юстиниановите и Юстиниановите изменения на класическите текстове - интерполации - се е получила такава разлика между класическото и Юстиниановото право, че от съвременните романисти едни решително се предпазват от непосредствено ползване от Дигестите за построението на институтите на класическото време, а други заявяват, че е невъзможно да се напише системата на римското класическо право. Така Giffard (op. cit.) казва: „*on ne sera jamais trop prudent dans l'utilisation des textes du Digeste pour l'etude du droit classique*“. Beseler (op. cit.) заявява: „*Systeme des klassischen romischen Recht konnten in diesen Zeiten nicht geschrieben werden. Zweierlei vor allem braucht unsere Wissenschaft heute — Sachmonographien und Wortmonographien.*“

Така че цивилистът, който предприема екскурс в областта на римското, или по-точно класическото право, трябва да се запознае внимателно с огромната работа на романистите върху критиката и установяването на класическите текстове, преди да почне да ги използва, и не може без критика на текстовете да посочва в Дигестите фрагменти, които подхождат към неговата работа, и да оперира с тях, като представя резултата, който е получил така, за постановка на въпроса в римското право.

Но, ако работата с Дигестите е така, то Кодексът на Юстиниан съдържа в себе си, като се почне от конституциите на император Константин, предимно областното източно право, пропито с елементите на елинските, египетските и малоазийски

национални правни възгледи. Именно в Кодекса и в новелите се въплъщава онова законодателство на Източната империя, което се е сложило под новите източни областни влияния и в реда на новата техника на упадъка.

Отбелязва се от романистите, че в Кодекса са открити по-малко интерполации и това се обяснява с обстоятелството, че романистите са се интересували по-малко от него. Но възможно е и друго обяснение на този факт: интерполации трябва да се срещат в конституции от Адриан до Константин, през който период те имат характера на класическото право. По-късните конституции от Константин до Юстиниан, отразяват вече новото, източното право, следователно са се нуждаели по-малко от изменения чрез интерполации. В края на краищата и текстът на Кодекса трябва да бъде подложен на критика от този, който иска да се ползва от него.

По-рано ние указахме, че пандектистът е бил формално свързан не само с текста на *Corpus juris civilis*, понеже не е имал право да го критикува, но и в друго отношение: за него класическият и следкласическият текст са параграфи на една и съща кодификация, едновременно съществуващи предписания.

Свободното изследване на романиста и на цивилиста, който прави екскурс в римското право, не само им дава възможност, но ги задължава да се отнасят към текста с хронологически мащаб. За тях няма смисъл да се мъчат да примиряват изкуствено разногласията между текстовете от разни времена и епохи в развитието на римското право. Напротив, те трябва да гледат на всеки текст в неговата историческа обстановка. *Тогава за техните очи ще се открие генезиса на института, естественият му ръст от една до друга епоха, както в пределите на класическото право, така и в границите на живота на този институт по цялото протежение на времето на действието на римското право.*

Науката за римското право се намира днес в стадий на препланиране. Пандектното право премина в историята, като предаде на своя законен наследник - В.Г.В. - огромното богатство на наслоените върху него изучавания на правните идеи.

Юстиниановото право, изразено в *Corpus juris civilis*, което се разглеждаше по-напред, като последна дума на римското правно развитие, не само хронологически, но и по същество - сега се смята за произведение на епохата на упадъка, което не отразява в чист вид кулминационната точка в творчеството на римския гений. То запазва своето голямо значение и своя голям интерес като право, усвоено от европейските народи в юношеството им и дало тласък в правния напредък. Но то не е чистият изразител на римския юридически гений, на тоя гений, чиито произведения се явяват мерило за правните ценности и образец, заслужаващ особено изучаване.

Такъв изразител на римския юридически гений се явява римското право от класическата епоха.

Построението на системата на класическото римско право - това се счита сега за актуалната задача на науката за римското право. За изпълнението на тази задача, обаче, сега само се разчиства почвата и се събира материал, извлечан камък по камък из Дигестите, чрез критика на текстовете и от новооткритите документи. Работата е трудна, изисква основна романистична подготовка, а често и интуиция.

От досега казаното произтичат според моето схващане три положения, относително ползването от историческия метод в съвременните цивилни изследвания:

1. За цивилиста е твърде ценно да използва в своите изследвания историческия метод, в смисъл да прибегне до екскурс в областта на римското право. Това използване на историческия метод заслужава пълно съчувствие, поради пряката или косвена, но обикновено тясна връзка между съвременните граждански законодателства на европейските държави и римското право;

2. Успешният резултат от такова прилагане на историческия метод се обуславя обаче от голямото внимание на цивилиста към съвременните начини на работа над римското право;

3. Простото обръщане към пандектистите не заменя работата над римското право и предвид на прекратяването на действието на пандектното право, се явява анахронизъм.

21 октомври 1929 г.